

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΙΙ

ΟΙ ΔΟΓΟΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΣ

Τὸ ἱερὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου.

α) **Θρησκευτικὴ ἐνότης τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ πνεύματος, τὸ ἔργον τῆς πόλεως.**

Ἡ φύσις ἐνσαρκώνει εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα τὴν θείαν παρουσίαν. Μέσω τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐγειτόνευσεν ὁ Ἕλληνας πρὸς τὸν θεόν. Βεβαίως ἡ θεωρητικὴ σκέψις ἐπεχείρησε μίαν ἐκπληκτικὴν ἀφαίρεσιν ἐκ τῶν μυθολογικῶν στοιχείων, διὰ τὴν παρατηρήσῃ τὰ φυσικὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ εἰς ὅ,τι τὰ συγκροτεῖ καὶ τὰ παράγει. Καὶ εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν τῶν Προσωκρατικῶν ἡ φύσις διετήρησεν ὅμως τὸν βιομορφικὸν τῆς χαρακτῆρα. Ὑπῆρξεν ὡς προϋπόθεσις καὶ ὡς ἔκφρασις τῶν ὄντων ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι συνέπεσε πρὸς τὸν θεόν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐξελήφθη ὡς ἀντικείμενον. Ἰδίως εἰς τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ τὸ φυσικὸν γεγονός ἐδήλωσε τὸ θεῖον θέλημα. Διὰ τῆς φύσεως ἐπικοινωνεῖ ὁ θεὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐπομένως, ὅ,τι ἔχει φυσικὸν χαρακτῆρα, εἶναι χωρὸς ὑπερβατικῆς παρουσίας. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἢ ἐλάστῃσι ἢ ὁ κεραυνός, εἶναι τρόποι ἐκφράσεως ὑπερφυσικῶν προσώπων. Θεότητες τῆς γῆς (Δήμητρα, Περσεφόνη, Διόνυσος) ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς οὐρανίους (Ζεὺς, Ἀθηνᾶ, Ἀπόλλων) παρακολουθοῦν, κατευθύνουν καὶ ἐλέγχουν τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων.

Ὅ,τι ὅμως προξενεῖ σήμερον ἐντύπωσιν, εἶναι ὅτι ἡ ἀντίθεσις μεταξύ γονιμότητος καὶ δικαίου, γεωργικῆς καὶ ποιμενικῆς ζωῆς, θεοτήτων τῆς γῆς καὶ θεοτήτων τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπροβλημάτισε τὸν πνευματικὸν κόσμον. Οἱ θεοὶ δὲν ἤλθον μεταξύ των εἰς προσωπικὴν ἀντιδικίαν οὔτε ἐπρόδωσαν τὴν θείαν τάξιν. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦτο δὲν διεσπάσθη εἰς τὸ βάθος

τοῦ προσωπικοῦ τοῦ πνεύματος. Δὲν συνέβη, ὅ,τι ἔγινεν ἀργότερον εἰς τὴν Εὐρώπην, ὥστε ὁ κόσμος νὰ διαιρεθῆ εἰς τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸ κράτος τοῦ Διαβόλου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μετατεθῆ ἡ διαμάχη ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ φύσις νὰ παρουσιασθῆ γυμνῆ ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν τῆς στοιχείων, ἀντικειμενικὸν μέσον διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τῶν προθέσεων. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ ταχθῆ ὁ ἄνθρωπος ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς θεοῦ, διὰ νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλόν του καὶ ὅπου τοῦτο συνέβη, ἦτο ἀποτέλεσμα προσωρινῆς συγχύσεως, οὐσιαστικῶς ἀκουσία πράξις! Ὁ Ἕλληνας ἀντίκρουσε τὸν θεὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἁρμονίας καὶ ἐπομένως δὲν εἶχε λόγους νὰ μισήσῃ πράξεις καὶ τμήματα τῆς πραγματικότητος, ὅ,τι ἐξεπροσώπει ὁ ἀντίπαλος θεός. Τοῦτο ὑπῆρξε σημαντικόν, διότι ἡ φύσις παρέμεινε μέχρι τέλους τῶν ἑλληνικῶν χρόνων ἰερά καὶ ἄθραυστος.

Διατί δὲν ἐπανελήφθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ ἠθικοῦ θεοῦ τῶν νομάδων καὶ τῶν ὀργιαστικῶν θεοτήτων τῆς γῆς, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Παλαιστίνην μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου, εἶναι μία ἐρώτησις, τῆς ὁποίας ἡ ἀπάντησις πρέπει νὰ ζητηθῆ ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν τρίτην ἑλληνικὴν δυνατότητα τῆς ζωῆς, τὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία διὰ τῶν συνεχῶς νέων προοπτικῶν τῆς ἐγεφύρωσε τὴν διάστασιν τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ τοῦ ποιμενικοῦ κόσμου καὶ ἰδίως εἰς τὸ μοναδικὸν φαινόμενον τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνεπτύχθη μία ζωὴ βασιζομένη εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ κορυφουμένη εἰς τὴν ιδέαν τῆς δημοκρατίας. Ἡ μονομέρεια ὑπῆρξε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ πρῶτον πράγμα, τὸ ὁποῖον ἀπεκλείσθη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ χῶρου. Ὁ σεβασμὸς τοῦ ἄλλου καὶ ἡ τήρησις τῶν μέτρων, οἱ ἑλληνικοὶ χαρακτῆρες τοῦ βίου, δὲν ἐμόρφωσαν μόνον τὸν πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ τὸν θεῖον κόσμον. Διὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἰσῆλθεν εἰς τοὺς τομεῖς τῆς θείας δικαιοδοσίας μία ἐναρμόνισις, ἄγνωστος ἀκόμη εἰς τὰ ἀρχαῖα στρώματα τῆς μυθολογίας, τὰ τραγικὰ θέματα τῆς ὁποίας, ἐξιδανικευσις μιᾶς ἄλλης ζωῆς, ἐξακολουθοῦν νὰ διδάσκουν «δι' ἐλέου καὶ φόβου» τοὺς μεταγενεστέρους, ν' ἀποκτοῦν ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ αἰσθητικὸν χαρακτῆρα, νὰ δίδουν τὴν ἀφορμὴν διὰ μίαν νέαν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ μίαν νέαν ιδέαν τοῦ θεοῦ, τὸ ὁποῖον τώρα παρουσιάζεται ὡς θεσμοφύλαξ τῆς κοσμιότητος, ὡς ἀρχὴν μιᾶς «ἀφανοῦς ἁρμονίας»² πολὺ ἀνωτέρας ὅσων ἦτο δυνατόν νὰ θαυμάσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν αἰσθήσεων.

Δὲν ἐξηρτᾶτο λοιπὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρος ἡ ζωὴ ἐκ τοῦ μαγικοῦ κόσμου τῆς γῆς οὔτε ἐκ τῆς ἀμοιβαίας τιμότητος τῶν ἀγραυλοῦντων ποιμένων. Τὸ ἐμπόριον, αἱ ἀποικίαι, ἡ πολιτικὴ, ἡ ρητορική, ἡ θεωρία, ἡ καλλιτεχνικὴ ἔκφρασις εἶναι ἐπίπεδα συμδιώσεως καὶ ἐναρμονιζομένων ἀντιθέσεων. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον συνετελέσθη ἡ πρώτη coincidentia oppositorum, ἡ κοινωνικὴ σύμπτωσις τῶν ἐναντίων. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, ἡ πολιτικὴ νομοθεσία, ἡ ἐμπορικὴ σχέσις, ἡ ἐντὸς τῆς πόλεως συνύπαρξις περι-

σοτέρων επαγγελματιών παιδαγωγούν την υπερφυσική δύναμιν εις την ιδέαν της τάξεως. Παρά την ιεραρχίαν του ὁ θεῖος κόσμος δημοκρατεῖται. Οἱ θεοὶ προστατεύουν ἐπαγγελματικὰ ἐνδιαφέροντα, συμβολίζουν πνευματικὰ χαρίσματα ἢ προΐστανται ἐκτάκτων καὶ ἐπαναλαμβανομένων γεγονότων, χωρὶς νὰ συγκρούωνται μεταξύ των. Ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ποσειδῶν διὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ναυτιλλομένους, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἄρτεμις διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἐγκράτειαν, ὁ Ἄρης καὶ ὁ Πλούτων διὰ τοὺς ἐμπολέμους καὶ τοὺς ἀποθνήσκοντας εἶναι ὑπερφυσικαὶ ἀναφοραὶ πραγματικῶν καταστάσεων. Μοῦσαι, ἡμίθεοι, νηρηίδες, μυθολογικὰ πρόσωπα εἶναι ἐκφράσεις ὑπερβατικῆς γειτονίας πρὸς τὸν ἰδανικὸν κόσμον. Ἡ ζωὴ ἐπιβάλλει τὴν συμβίωσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν, ἡ μυθολογία εἰκονογραφεῖ τὴν θεῖαν εὐδαιμονίαν, ἡ φιλοσοφία χειραγωγεῖ τὸν νοῦν εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὄντως ὄντος.

β) Ἡ φύσις ὡς ἐνσάρκωσις τῆς θείας παρουσίας.

Ὁ κόσμος δὲν εἶναι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπλοῦν ὑπόβαθρον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρωτίστως ἡ ἀπὸ τῆς προβολῆς τοῦ θεοῦ. Τὸν θεὸν ἐκφράζει ἡ τελειότης, ἐπομένως ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁρατὴ ὄψις τοῦ θεοῦ χαρακτηῖρος. Ὅ,τι μεσολαβεῖ μεταξύ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι συγχρόνως τὸ κόσμημα καὶ ὁ σύνδεσμός των. Ἡ πρέπουσα στάσις ἐναντι τῆς φύσεως εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἡ θεωρία, ἡ διαπίστωσις καὶ ὄχι ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ θεοῦ γεγονότος. Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν προτροπὴν τῶν χειριστῶν τοῦ ἐκσκαφέως: «Ἐ Joe, ἐμπρὸς μωρέ! Σπάσε τοῦ κτήνους τὰ δόντια! Χῶσε τὸ σίδηρο μέσα του — ἴσως τὰ καταφέρωμε χωρὶς δυναμίτη!»³, ἔπρεπε νὰ μεσολαθῆσουν αἱ δύο μετὰ τὴν Ἑλλάδα χιλιετηρίδες, νὰ ἐκδιωχθῇ ὁ Θεὸς ἐκ τῆς φύσεως, διὰ νὰ παρουσιασθῇ, ὅ,τι περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον, ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς μέσον συνεχῶς μεγαλυτέρων δυνατοτήτων. Ἡ φύσις ὁμως εἰς τὴν Ἑλλάδα συνεδέθη πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ὄχι πρὸς τὴν τεχνικὴν. Ἡ γνῶσις δὲν συνέπεσεν ἐνταῦθα πρὸς τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐδικαιώθη διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ της αὐτοπεριορισμοῦ ὡς ἀποκάλυψις τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος ὑπέβαλλεν ἐρωτήματα εἰς τὴν φύσιν, προσεπάθησε νὰ μὴ τὴν θίξῃ, ἀλλ' εἰ δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ τὸ οὐσιῶδες ἐντὸς της διὰ τῆς καθαρᾶς διανοίας, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν λειτουργίαν της, χωρὶς νὰ τὴν καταστρέψῃ ἢ νὰ τὴν διορθώσῃ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον οὔτε τὸ πείραμα ἐνέπνευσε τὴν Ἑλλάδα οὔτε ἡ δέσμευσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων συνήρπασε τὰ πνεύματα, ὅπως συμβαίνει σήμερον. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην περιέργειαν καὶ τὴν τεχνικὴν ὑποχρέωσιν τῆς φύσεως ἐτέθησαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος θρησκευτικὰ ὄρια.

Τὸ περίφημον χωρίον τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Σοφοκλέους «πολλὰ τὰ δεινὰ, κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον»⁴ δὲν ἐκφράζει λοιπὸν ἀπλῶς τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰ ἐπιτεύγματά του, ἀλλὰ τὸ δέος τοῦ ἐνώπιον τοῦ

φοδεροῡ γεγονότος τῆς δυνάμεως, διὰ τῆς ὁποίας ὑπέτασσε τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ ἡ ὁποία δὲν ἔπαυσε νὰ τὸν φέρῃ εἰς προστριβὰς πρὸς τοὺς θεοὺς, ὅπως ἀπεκάλυπτον χαρακτηριστικῶς αἱ συμφοραὶ ἔσων κατεπάτησαν, ἔστω καὶ ἀκουσίως, θείαν περιοχὴν. Προσπάθειαν ἐξιλεώσεως διὰ τὴν ἀθέμιτον χρῆσιν τῆς δυνάμεως μαρτυροῦν διὰ τοῦτο αἱ θυσίαι ζώων, πολυτίμων ἀντικειμένων καὶ κάποτε, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Αὐλίδα⁵, προσφιλῶν προσώπων. Ἀνθρωποθυσίαι εἰς τὸν Τίβεριν ἢ ἀργότερον εἰς τὸν ἔμμετρον μῦθον «Τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας» εἶναι ἐπακόλουθα τῶν ἰδίων τύψεων τῆς συνειδήσεως, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐξηναγκάσθη νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὸ κράτος τοῦ θεοῦ. Ἐναντι τῆς κατασκευαστικῆς ἱκανότητος παρέμεινεν ἔξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος ἐπιφυλακτικὸς. Ἐὰν ἡ «ποιητικὴ δύναμις» ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν ζωὴν, δὲν ἦτο δυνατὸν ὁμοίως νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν θεωρητικὴν στάσιν καὶ ἂν, ὡς προϋπόθεσις τοῦ βίου, ἔπρεπε ν' ἀναχθῆ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου, ὁ ἀρμόδιος θεὸς χωλαίνει. Ὅπου θνητοὶ καὶ ἡμίθεοι ἐκτρέπονται εἰς ἐκτάκτους κατασκευάς, ὅπου αἴρουν τὴν φυσικὴν τάξιν χάριν ἰδιωτικῶν σχεδίων, ἐπισύρουν τὴν θείαν μῆνιν. Ὁ Πυγμαλίων παραφρονεῖ, ὁ Ἴκαρος κρημνίζεται, ὁ Προμηθεὺς καθηλοῦται. Καὶ δὲν ἐκφράζει μόνον ἡ μυθολογία τὸ θρησκευτικὸν δέος ἐνώπιον τῆς φύσεως, ἀλλὰ μαρτυρίας μᾶς παρέχει καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία. Προκειμένου περὶ τῆς συνθετικῆς παραγωγῆς χρωμάτων ὁ Πλάτων π.χ. καταδικάζει τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν τοῦ πειράματος, τὴν τεχνητὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν σύνθεσιν διαφόρων φαινομένων, διότι τοῦτο ὑπάγεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ θεοῦ. «Ὅτι θεὸς μὲν τὰ πολλὰ εἰς ἓν συγκεραυνύναι καὶ πάλιν ἔξ ἑνὸς εἰς πολλὰ διαλύειν ἱκανὸς ἐπιστάμενος ἅμα καὶ δυνατός, ἀνθρώπων δὲ οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων ἱκανὸς οὔτε ἔστι νῦν οὔτε εἰς αὐθίς ποτε ἔσται»⁶. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον ἀπεκλείσθη ἡ πειραματικὴ μέθοδος, ἀλλ' ἐπροφητεύθη μία ἀδυναμία, ἡ ὁποία διήρκεσε μέχρι τοῦ ἔτους 1859, ὅποτε ὁ ἄγγλος χημικὸς W. Perkin συνέθεσε τὴν πρώτην χρωστικὴν ὕλην καὶ εἰσήγαγε τὴν ἱστορίαν εἰς τὸν αἰῶνα τῶν «συνθετικῶν» οὐσιῶν.

Παρομοίαν διάθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκφράζει ὁ Αἰσχύλος διὰ τῆς σκιάς τοῦ Δαρείου, ὁ ὁποῖος μέμφεται τὸν ἠττημένον υἱὸν τοῦ Ξέρξη ν διὰ τὴν ἀσέβειαν, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν ἀπέναντι τοῦ «ἱεροῦ Ἑλλησπόντου» προκαλέσας τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ. «Παῖς δ' ἐμὸς τάδε οὐ κατειδὼς ἦνυσε νέψ θράσει· ὅστις Ἑλλησπόντον ἱρὸν δοῦλον ὡς δεσμώμασιν ἤλπισε σχήσειν ρέοντα, Βόσπορον ρέον θεοῦ.. θνητὸς ὢν θεῶν τε πάντων ᾤετ' οὐκ εὐβουλία καὶ Ποσειδῶνος κρατήσειν· πῶς τὰδ' οὐ νόσος φρενῶν εἶχε παῖδ' ἐμόν;»⁷. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου φόβου συνέχονται οἱ Κνίδιοι, ὅταν εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν νὰ διανοιξοῦν χάριν ἀμύνης ἐγκαρσίαν τάφρον εἰς τὸ μέσον τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ πόλις ἤνοῦτο πρὸς τὴν λοιπὴν Ἰωνίαν, παρετήρησαν ὅτι αἱ ἐργάται τῶν ἐτραυματίζοντο ἐκ τῶν θραυσμάτων τοῦ βράχου εἰς ὑπερβολικὸν κατὰ τὴν κρίσιν τῶν βαθμῶν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς. ὥστε νὰ χρεῖα

σθῆ ἢ ἐξήγησις καὶ ἡ συμβουλή τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Ὅταν ὁ χρησμός ἀπεκάλυψε τὴν δυσφορίαν τοῦ Διὸς διὰ τὸ ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖον διώρθωνε τὸ ἰδικόν του σχέδιον, οἱ Κνίδιοι παρεδόθησαν χωρὶς ἀντίστασιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον Σατράπην. «Τὸ ὧν δὴ ὀλίγον τοῦτο, ἐὼν ὅσον τε ἐπὶ πέντε στάδια, ὤρυσσον οἱ Κνίδιοι ἐν ὄσῳ Ἄρπαγος τὴν Ἰωνίαν κατεστρέφετο· τῆ γὰρ ἡ Κνιδίη χώρα εἰς τὴν ἠπειρον τελευτᾷ, ταύτῃ ὁ ἰσθμός ἐστίν ὃν ὤρυσσον· καὶ δὴ πολλῇ χειρὶ ἐργαζομένων τῶν Κνιδίων, μᾶλλον γάρ τι καὶ θειότερον ἐφαινετο τιτρώκεσθαι οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ οἰκῆτος τὰ τε ἄλλα τοῦ σώματος καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς θραυομένης τῆς πέτρης, ἔπεμπον ἐς Δελφοὺς θεοπρόπους ἐπερυσσομένους τὸ ἀντίξρον· ἡ δὲ Πυθίη σφί, ὡς αὐτοὶ Κνίδιοι λέγουσι, χρᾶ ἐν τριμέτρῳ τάδε·

Ἰσθμὸν δὲ μὴ πυργοῦτε μηδ' ὀρύσσετε·

Ζεὺς γάρ κ' ἔθηκε νῆσον, εἰ κ' ἐδούλετο.

Κνίδιοι μὲν ταῦτα Πυθίης χρησαμένης τοῦ τε ὀρύγματος ἐπαύσαντο καὶ Ἄρπαγῳ ἐπιόντι σὺν τῷ στρατῷ ἀμαχητὶ σφέας ἑαυτοὺς παρέδωσαν»⁸.

Τὸ ἠθικὸν κριτήριον καὶ πνευματικὴ ἀξία.

α) Ἡ νομαδικὴ καταγωγὴ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν πρακτικῶν ἱκανοτήτων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐλληνικῶν χρόνων, ὅσοι ἠσχολοῦντο μὲ τὰς ἀνάγκαιας διὰ τὸν βίον κατασκευάς, οἱ τεχνῖται, εὐρίσκοντο ἔναντι τῶν θεραπόντων τοῦ πνεύματος εἰς ἠθικῶς ὑποδεεστέραν μοῖραν. Ἡ στάσις αὐτὴ ὑπῆρξε κατάλοιπον τῆς ἀπεχθείας, τὴν ὁποίαν ἠσθάνθησαν οἱ ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντες νομάδες, ὅταν ἀντίκρυσαν τὴν σωματικὴν ἐργασίαν τῶν γεωργικῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους διὰ τῆς πολεμικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τῶν ὑπεροχῆς χωρὶς σοβαρὰν ἀντίστασιν ὑπέταξαν. Πρὸς κατανόησιν τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι οἱ νομάδες, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ὅπου διὰ κλιματολογικοὺς λόγους ἐπετεύχθη διὰ πρώτην φοράν ἡ συμβίωσις ἀνθρώπων καὶ ζώων⁹, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐργάται τοῦ πνεύματος. Ἡ ζωὴ ἐδασίσθη εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἀγέλης, εἰς τὴν ἐγρήγορσιν καὶ τὴν ἐτοιμότητα, τὴν διοίκησιν ἐμβίων ὄντων. Ὡς κύριοι ζώντων κτημάτων οἱ νομάδες πρῶτοι ἐξεπροσώπησαν τὸν θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Πρῶτοι ἐκεῖνοι εἰργάσθησαν ἀριθμητικῶς, ἀπέκτησαν διὰ τῆς ταχύτητος ὡς ἔφιπποι νέαν αἴσθησιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ἀνέπτυξαν μεταξύ των καθαρῶς ἠθικοὺς δεσμούς, ἔστησαν ἐνέδρας, ἠσκήθησαν διὰ τὸν πόλεμον, ἀντιμετώπισαν ἐκτάκτους καταστάσεις, διετήρησαν τὴν ἀπασχόλησιν των καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους. ἐσκέφθησαν αἰτιολογικῶς, ἐνίσχυσαν τὴν ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐκπρόσωποι τῆς πνευματικῆς τάξεως ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἦτο λοιπὸν φυσικόν, ὅταν τὰ ἐλληνικὰ φύλα καθυπέταξαν τοὺς αὐτοὺς

χθονας γεωργούς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπετέλεσαν τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς νέας κοινότητος, γ' ἀναθέσουν τὴν διατροφήν των εἰς τοὺς ὑπηκόους, γὰ θεωρήσουν τὴν σωματικὴν ἐργασίαν ὡς χαρακτηῖρα κοινωνικῆς εὐτελείας, κυρίως δὲ ἵνα δοκιμάσουν μίαν δικαιολογημένην πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἔναντι τῶν ὑπηρετῶν τῆς γῆς καὶ τῶν κατασκευαστῶν ὑλικῶν πραγμάτων. Τὴν ὑποτίμησιν αὐτὴν ἐδικαίωσε καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις, ἡ ὁποία εἶδεν εἰς τὸν διασμὸν τῆς φύσεως, ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἐπιβεβλημένος, μίαν βέβηλον πράξιν. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ὕλην καὶ ὅσοι διεκρίνοντο διὰ τὴν πρακτικὴν των ἱκανότητα παρουσιάσθησαν ὡς ἀνταγωνισταὶ τῆς φύσεως. «Ἐκεῖνά φησιν (ὁ Ἄντιφῶν) ἀποτελεῖν τὴν τέχνην, ἅπερ ἡ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάζεσθαι»¹⁰. Ἡ συμπλήρωσις αὐτῆ τῆς φύσεως ἦτο δὲ ἴσως δυνατὴ ἐπὶ τῆ βάσει μιᾶς δολίας ἐπιτηδειότητος, τῆς «μηχανῆς». Ὡς παραγωγικὸν δύνασθαι ἡ «τέχνη» λοιπὸν χρησιμοποιεῖ τρόπους ἐξαπατήσεως τῆς φύσεως. Διὰ τῶν μηχανικῶν του κατασκευῶν ὁ ἄνθρωπος πλανᾷ τὴν φύσιν, διὰ γὰρ τὸν ἐξυπηρετήσῃ, ὅχι διὰ γὰρ ἐννοήσῃ τὸ μεγαλεῖον της. Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ρήματος «μηχανάομαι» προστάτης τῶν τεχνιτῶν δὲν εἶναι ἐπομένως δυνατὸν γὰρ τεθῆ εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τοὺς ἄλλους θεούς. Οὐτε ὁ Ἡφαίστος οὔτε οἱ βοηθοὶ του, οἱ Κύκλωπες, εἶναι σωματικῶς ἀμεμπτοὶ. Ἡ ἀτέλεια τοῦ σώματος ἐκφράζει τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ τὴν μηχανὴν ὡς «μηχανορραφίαν». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἑλληνικὴ αἴσθησις ὅχι μόνον δὲν ἐξαρτᾷ τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς δυνάμεως, ἀλλ' ὅπου ἡ πράξις ἐκφράζεται μηχανικῶς, ὅπου ἐφαρμόζει τὴν φυσικὴν γνῶσιν, αἰσθάνεται μίαν ἠθικὴν προσβολὴν. Μόνον εἰς μίαν περίπτωσιν ἐπιτρέπει τὸ αἰσθητήριον αὐτὸ χρησιμοποῖσιν μηχανημάτων, ὅταν μέσῳ ἐκείνων ἐκπαιδεύεται τὸ ἠθικὸν φρόνημα. Ἡ καλλιτεχνία μόνον ἔχει τὸ δικαίωμα γὰρ κάμῃ χρῆσιν μηχανικῶν μέσων, διὰ γὰρ διαπλάσῃ τὸ χρηστὸν ἦθος, γὰρ συμβολίσῃ τὸ ἰδεῶδες, τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ὀφειλὴν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ θέατρον εὐρίσκει ἡ ἀνοχὴ αὐτὴ εὐρείαν ἔκτασιν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ θεάτρου εἶναι ἡ «κάθαρσις τῶν παθημάτων».

Μεταξὺ τῶν τεχνῶν γενικῶς ὑπερέχουν ἐν τούτοις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι δὲν προστρέχουν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν των ἀπαραιτήτως εἰς τὴν ὕλην, ἐπὶ παραδειγματι τὰ εἶδη τοῦ ἐντέχνου λόγου. Ἐὰν μάλιστα συμβῆ ἡ τέχνη γὰρ μὴ σχετίζεται πρὸς διάφορα ἐκείνης ἀντικείμενα, ἀλλὰ γὰρ εἶναι εἶδος γνώσεως, τὸ ὁποῖον ὡς θέμα ἔχει τὴν γνῶσιν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς σαφροσύνης¹¹, πρόκειται τότε περὶ τῆς «βασιλικῆς τέχνης»¹². Ὅσον λοιπὸν αἱ τέχναι ἀποδεδειγμένον τῆς τεχνικῆς ἀνάγκης, ὅσον περισσότερον ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, τόσο ἡ ἠθικὴ των δικαίωσις εἶναι μεγαλυτέρα. «Πλειόνων δὲ εὐρίσκομένων τεχνῶν καὶ τῶν μὲν πρὸς τὰ ἀναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγὴν οὐσῶν, αἰεὶ σοφωτέρους τοὺς τοιούτους ἐκείνων ὑπολαμβάνομεν διὰ τὸ μὴ πρὸς χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν»¹³. Ἡ ἠθικὴ ἀποκλείει κατὰ ταῦτα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον δὲν

ἐπιτρέπει εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ἐπιδίωξιν πρακτικῶν σκοπῶν οὔτε βεβαίως, ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν σύγχρονον ἔρευναν, τὴν κτήσιν γνώσεων διὰ τοῦ πειράματος, τὴν θεμελίωσιν τῆς θεωρίας διὰ τῆς κατασκευῆς. Ὁ σύγχρονος ἀφορισμός: «ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως συνίσταται εἰς τὴν ἐξάρτησιν τοῦ γινώσκου ἐκ τοῦ δύνασθαι»¹⁴, εἶναι εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἀδιανόητος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἠθικὴ, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο ἡ ἴδια πράξις, ἐστράφη κατὰ τῆς πράξεως. Ὅ,τι εἶχε πρακτικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἦτο ἀνεξάρτητον τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος ἢ ἀπλῆ ἐφαρμογὴ του, εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀρνητικὴν σημασίαν. Ἴδου πῶς ἐδημιουργήθη μία ἠθικὴ δυσαρέσκεια πρὸς τὰ ἄσχετα τοῦ καθαροῦ πνεύματος, μία διάθεσις, ἡ ὁποία ἐσήμαινεν ὑπερτίμησιν τῶν πνευματικῶν ἀξιών.

β) Πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος βίος.

«Βάναυσος» ἐθεωρήθη κατ' ἀρχάς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ χειρωνακτικῶς ἐργαζόμενος, τελικῶς ὁ μὴ διακρινόμενος διὰ τὰ πνευματικὰ του ἐνδιαφέροντα. Διὰ τὴν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν προωρίζοντο οἱ μέτοικοι καὶ οἱ δούλοι, δηλαδὴ οἱ ξένοι πρὸς τὴν πνευματικὴν θάσιν τῆς πόλεως. Ὅσοι μετήρχοντο παρεμφερῆ ἐπαγγέλματα χάριν τοῦ κέρδους ἐξέπιπτον τῆς γενικῆς ἐκτιμήσεως, ἐφ' ὅσον ἐμιμοῦντο τοὺς ἀπαιδεύτους καὶ ἀσχέτους τῶν πολιτικῶν θεμάτων. Ὅταν ἐπεδίδοντο εἰς τεχνικὰ ἔργα, παρουσιάζοντο ὡς «μηχανοποιοί», ὡς ἐπιχειρηματῆται ἀνάξιοι ὄχι μόνον τῆς ἠθικῆς ὑπολήψεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξ ἀγχιστείας συγγενείας. «Ἄλλὰ σὺ οὐδὲν ἤττον αὐτοῦ (μηχανοποιοῦ) καταφρονεῖς καὶ τῆς τέχνης τῆς ἐκείνου καὶ ὡς ἐν ὄνειδρι ἀποκαλέσαις ἂν μηχανοποιὸν καὶ τῷ υἱεὶ αὐτοῦ οὔτ' ἂν δοῦναι θυγατέρα θέλοις, οὔτ' ἂν αὐτὸς λαβεῖν τὴν ἐκείνου»¹⁵. Τὸ ἰδεῶδες τῆς πόλεως ἀπῆτει πολίτας μὲ χρόνον καὶ νοῦν διὰ τὰ κοινὰ καὶ ὄχι μόνον διὰ τὰς ἰδιωτικὰς τῶν ὑποθέσεις. Οἱ ἀσχολούμενοι λοιπὸν χάριν τοῦ προσωπικοῦ τῶν συμφέροντος ἦσαν τὸ ὀλιγώτερον κακοὶ πολῖται.

Τὸ αἶτημα, διὰ τοῦ ὁποίου θεραπεύονται αἱ κοινὰ ἀξίαι, ἡ πόλις, παρουσιάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀντίπαλος τῆς τεχνικῆς. Εἰς τοὺς «Νόμους» ὁ Πλάτων ἀπαγορεύει ρητῶς τὴν ἀσχολίαν τῶν πολιτῶν πρὸς ὅ,τι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς περισπάσῃ ἐκ τῶν πολιτικῶν καθηκόντων. «Πρῶτον μὲν ἐπιχώριος ἀνὴρ μηδεὶς ἔστω τῶν περὶ τὰ δημιουργικὰ τεχνήματα διαπονούντων... τέχνην γὰρ ἱκανὴν, πολλῆς ἀσκήσεως ἅμα καὶ μαθημάτων πολλῶν δεομένην, κέκτηται πολίτης ἀνὴρ τὸν κοινὸν τῆς πόλεως κόσμον σώζων καὶ κτώμενος»¹⁶. Ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ πόλις ὑπῆρξε τὸ πλαίσιον τῆς προβολῆς τῶν πνευματικῶν μεγεθῶν. Τὴν εὐθύνην ὁμοῦς διὰ τὸ ἔργον αὐτὸ ἔφερε πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ φιλοσοφία. Διὰ τὸν φιλόσοφον βίον δὲν ἐχρειάζοντο τεχνικαὶ διαρρυθμίσεις, ἀλλ' ὁ διάλογος ἐπὶ θεωρητικῆς θάσεως. Διαλεγόμενος ὁ πολίτης πλησιάζει ὑπευθύνως τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν.

προσφέρεται αὐτοπροσώπως καὶ χωρὶς ὑπεκφυγᾶς εἰς τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν ἐκπλήρωσίν του χρειάζεται τὴν ἀμεταδίβαστον εὐθύνην. Τὰ αἰτήματα τῆς διαλεκτικῆς προδιαθέτουν διὰ τοῦτο τὸν φιλόσοφον ἐναντίον ἀκόμη καὶ ἐκείνων τῶν τεχνῶν, αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατόν νὰ συνδράμουν τὴν φιλοσοφικὴν παιδεῖαν. Τὴν διάθεσιν αὐτὴν εἰκονογραφεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαῖδρον» διὰ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Θαμοῦ, βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, πρὸς τὸν θεὸν Θεῦθ, ὁ ὁποῖος τοῦ προσφέρει πρὸς ὄφελος τῶν πολιτῶν μεθόδους ὑπολογισμοῦ, γεωμετρικὰς, ἀστρονομικὰς καὶ μαγικὰς γνώσεις «καὶ δὴ καὶ γράμματα.. ὁ δὲ ἤρετο, ἦντινα ἐκάστη ἔχει ὠφελίαν· τοῦτο δέ, ὦ βασιλεῦ, ἔφη ὁ Θεῦθ, σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει· μνήμης τε γὰρ καὶ σοφίας φάρμακον ἠύρεθ· ὁ δὲ εἶπεν: ὦ τεχνικώτατε Θεῦθ, ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατόν τὰ τέχνης, ἄλλος δὲ κρίναι, τί' ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελίας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι· καὶ νῦν σύ, πατήρ ὢν γραμμάτων, δι' εὐνοίαν τοῦναντίον εἶπες ἢ δύναται· τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἀλλοτρίων τύπων, οὐκ ἐνδοθεν αὐτοῦς ὑφ' αὐτῶν ἀναμιμνησκομένους· σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις· πολυήκοοι γὰρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποὶ συνείναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν»¹⁷. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, διὰ τὸν ἴδιον λόγον ὁ Πλάτων «ἠγανάκτησεν», ὅταν ἐπληροφόρηθη, ὅτι δύο διάσημοι μαθηματικοί, ὁ Εὐδοξος καὶ ὁ Ἀρχύτας, «εἰς ὀργανικὰς ἐξήγησον ἀμφοτέροι: κατασκευάς, μεσογράφους τινὰς ἀπὸ καμπύλων γραμμάτων καὶ τμημάτων μεθαρμόζοντες.. καὶ διετείνετο πρὸς αὐτούς, ὡς ἀπολλύντας καὶ διαφθείροντας τὸ τῆς γεωμετρίας ἀγαθὸν ἀπὸ τῶν ἄσωμάτων καὶ τῶν νοητῶν ἀποδιδράσκοντες ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ προσχρωμένης αὔθις καὶ αὔθις σώματι, πολλῆς καὶ φορτικῆς θαναυσουργίας δεομένων». Τὴν συνέπειαν τῆς πλατωνικῆς ἀποκηρύξεως τοῦ πειράματος ἐσχολίασεν ὁ ἱστορικὸς ὡς ἐξῆς: «(Οὕτω) διεκρίθη γεωμετρίας ἐκπεσοῦσα ἢ μηχανικὴ καὶ περιορωμένη πολὺν χρόνον ὑπὸ φιλοσοφίας, μία τῶν στρατιωτικῶν τεχνῶν ἐγεγόνει»¹⁸.

Εἰς τὴν δεξιότητα τῆς ἀντιθέσεως ἐναντίον τῶν τεχνιτῶν ὁ Πλάτων δὲν εἶναι βεβαίως τὸ μέτρον, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα. Ἐν τούτοις ἡ ὑπεροχὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἰς τοὺς κλασσικοὺς ἰδίως χρόνους ἔρριψεν ἐπὶ τῆς τεχνικῆς δραστηριότητος μίαν σκιάν, ἡ ὁποία τόσον περισσότερον ἐξηπλοῦτο, ὅσον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπλησίαζε πρὸς τὴν δύσιν του. Ὄταν εἰς τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Αὐγούστου ὁ Στράβων συνέγραψε τὰ «Γεωγραφικά», παρ' ὅτι ἐπίστευεν ὅτι δὲν ἐξήσκει τεχνικὸν ἔργον, ἀλλ' ἐπιστήμην, ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ἀνεφέρετο εἰς ὀρισμένον τομέα τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ ἐβασίζετο ἐπὶ μεγάλου πλήθους συγκεκριμένων γνώσεων, προσεπάθησεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου, δικαιολογούμενος διὰ τὸ ἐγγεῖρημα

νά ἐντάξῃ τὴν γεωγραφίαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὅχι μόνον ὁ ἀσχολούμενος πρὸς τὴν γεωγραφίαν ἔχει κατὰ νοῦν τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἀλλὰ θεραπεύει τελικῶς τὴν τέχνην τῆς ἐσωτερικῆς διαγωγῆς, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. «Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν, εἴπερ ἄλλην τινά, καὶ τὴν γεωγραφικὴν, ἣν περ προηγήμεθα ἐπισκοπεῖν.. ὅς τε γὰρ πρῶτοι θαρρήσαντες αὐτῆς ἀψασθαι τοιοῦτοί τινες ὑπῆρξαν,.. ἄνδρες φιλόσοφοι.. ἢ τε πολυμάθεια, δι' ἧς μόνῃς ἐφικέσθαι τοῦδε τοῦ ἔργου δυνατόν, οὐκ ἄλλου τινός ἐστιν ἢ τοῦ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐπιβλέποντος, ὧν περ τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην φασίν.. ἢ τὸν αὐτὸν ὑπογράφειν ἄνδρα, τὸν φροντίζοντα τῆς περὶ τοῦ βίου τέχνης καὶ εὐδαιμονίας»¹⁹. Τελικῶς λοιπὸν δὲν ἀπέτρεψε μόνον ἡ αἰγλή τῆς φιλοσοφίας τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς ἐπιγόνους ἐκ τῆς μηχανικῆς δραστηριότητος, ἀλλ' ὑπεχρέωσε τὴν ἐπιστήμην ἐν γένει νά ἐξυπηρετήσῃ τὸν καθαρῶς θεωρητικὸν βίον.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ θεωρία ὑπῆρξεν ὁμοίως πρὸ παντός ἄλλου τρόπος πνευματικῆς διαγωγῆς. Τὸν τρόπον αὐτὸν δὲν ἦτο δυνατόν νά θεραπεύσῃ οὔτε ἡ συγκεκριμένη τεχνικὴ ἐπιτηδειότης, ἡ ὁποία διὰ τῆς αὐτοπεποιθήσεως ὠδήγει εἰς τὴν δοκησιοσοφίαν («διὰ τὸ τὴν τέχνην καλῶς ἐξεργάζεσθαι ἕκαστος ἡξίου καὶ τὰλλα τὰ μέγιστα σοφώτατος εἶναι»²⁰) οὔτε ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία γενικῶς, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου καὶ κόπου ἀντηγωνίζετο τὰ αἰτήματα τοῦ πνεύματος. Βεβαίως τὴν σωματικὴν ἀπασχόλησιν εἶχον ὑπερασπίσει ἐκπρόσωποι τοῦ γεωργικοῦ βίου («ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος»²¹), ἀλλ' ἡ ἐργασία ἀπέκτησεν εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τὴν καθαρῶς πνευματικὴν τῆς διαστάσιν. Ὅταν ὁμοίως ἡ ἀκτινοβολία τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος ἤρχισε νά καταπίπτῃ, ἡ διάθεσις κατὰ τοῦ πρακτικοῦ ἔργου, ἀντὶ νά μειωθῇ, ἐνετάθη. Οἱ πολῖται δὲν ἤθελον κατ' οὐδένα τρόπον νά ἐργάζωνται, μήπως θεωρηθοῦν, ὅτι ἐφοβοῦντο ὅτι εἶναι, ὑποδεέστεροι πνευματικῶς ὄσων ἐσχόλαζον χάριν τῆς θεωρίας. Ἡ σχολὴ παρεξηγήθη τότε ὡς πνευματικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ πνευματικὴ ἐργασία ὡς ἐρασιτεχνικὴ ἀπασχόλησις. Ἡ πόλις περιήλθε διὰ τοῦτο εἰς τὴν δημαγωγίαν, καθ' ὃν χρόνον ἐπέδιδον αἱ τέχναι τῆς διασκεδάσεως. Ὅτι κατέπεσεν, ἦτο τὸ πολιτικὸν κριτήριον καὶ ἡ προσωπικὴ εὐθύνη ἐναντι τοῦ πνεύματος. Ἡ πνευματικὴ ἀξία ἔπαυσε νά στηρίζῃ τὴν πόλιν καὶ νά εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νά γίνῃ μέσον παντοδαπῶν ἐπιδιώξεων. Εἰς τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους παρουσιάσθησαν πολλῶν εἰδῶν τεχνικαί, ἡ ἀντιγραφὴ, ἡ γραμματικὴ, ἡ κοσμητικὴ καὶ ἡ «αὐτοματοποιία». Ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀπουσιάζει ἡ ἐσωτερικὴ δικαίωσις τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦτο ἡ ἐξωστρέφεια μόνῃ δὲν κατώρθωσε νά ἐδραιώσῃ αὐτοδύναμον τεχνικὴν, μέχρις ὅτου συνεθλίβη ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν βίαν.

Ἡ αἰσθητικὴ διάθεσις.

α) Ὁ θεώμενος λαὸς καὶ ἡ ἄρνησις τῆς κινήσεως.

Τὰ ἐρωτήματα τοῦ πνεύματος ἐστράφησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ὅ,τι ἐντὸς τῆς πολλότητος καὶ τῆς ἀλλαγῆς τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου εἶναι ἐνιαῖον καὶ ἀμετάβλητον. Ἡ θεωρητικὴ ζήτησις ἀνεφέρθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ οὐσιώδες, τὸ ὁποῖον εἰς ποικίλας ἐμφανίσεις διετῆρει ἄθικτον τὴν φύσιν του. Ἡ Ἑλλάς ἀνεζήτησεν εἰς τὸν κόσμον τὸ μένον καὶ τὸ αἰδίον, τὸ «ἀεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτά ἔχον»²². Ἡ θεωρία συνεδέθη διὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἰδέαν, πρὸς ὅ,τι διετῆρει τὴν ἐσωτερικὴν του μορφήν.

Ἰδέα καὶ θεωρία, θέατρον καὶ φαινόμενον, εἶδος καὶ εἰδέναι, σχετίζονται πρὸς τὴν αἰσθησιν τῆς ὁράσεως. Τὴν Ἑλλάδα κατώκησεν ὁ θεώμενος λαὸς κατ' ἐξοχήν. Μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ «διὰ τῶν ὀμμάτων», ἡ κυρία προϋπόθεσις τῆς μνήμης καὶ τῆς ἐμπειρίας²³. Τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε «θεωρητικόν», διότι ἐδασίσθη εἰς τὴν δρασίαν: διότι ἀντίκρουσε τὸν κόσμον μ ο ρ φ ο λ ο γ ι κ ῶ ς. Ἡ Ἑλλάς ἐδημιούργησε διὰ τοῦτο τὴν γλυπτικὴν, ἐνεσάρκωσε τὴν ἰδέαν, ἐπεχείρησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν οὐσίαν μορφήν, νὰ παραστήσῃ τὸν ἰδανικὸν κόσμον. Ἀργότερον ἡ Εὐρώπη, παρ' ὅτι προσεπάθησε νὰ μιμηθῇ τὴν θεωρίαν, μετέστρεψε τὴν προσοχὴν της ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἀκοῆς. Ἡ *vita contemplativa* δὲν ἦτο διὰ τοῦτο δρασίς, ἀλλ' ἐνόρασις, δὲν κατέληξεν εἰς τὸ ἄγαλμα, ἀλλ' εἰς τὴν συμφωνικὴν μουσικὴν. Διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁμοῦς ὑπῆρξαν οἱ «ὀφθαλμοὶ τῶν ὠτων ἀκριδέστεροι μάρτυρες»²⁴. Ἡ ἀντίληψις τῶν ἐσωτερικῶν συναρτήσεων ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸν φυσικὸν νόμον, μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὅποια δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρασταθῇ, ἀλλὰ νὰ ἰσχύσῃ ὡς μαθηματικὴ ἐξίσωσις. Ἡ ἐξίσωσις τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἡ «ἐποπτεία» τῆς ἐπιστήμης τῶν φυσικῶν δυνάμεων.

Ἡ Ἑλλάς δὲν παρείδε τὴν κίνησιν, τὴν ἐξήγησεν ὁμοῦς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν στάσιν· δὲν παρεγνώρισε τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὑπέταξεν ὁμοῦς εἰς τὸ εἶναι. «Τὰ πάντα ρεῖ» εἶναι μία μεταγενεστέρα παρεξήγησις τοῦ Ἡ ρ α κ λ ε ἰ τ ο υ, τοῦ πατριάρχου μεταξὺ τῶν προφητῶν τοῦ «λόγου». Ἡ κίνησις ἐξ ἄλλου εἰς τὸν Ἀ ρ ι σ τ ο τ ἑ λ η προϋποθέτει «τὸ πρῶτον κινουῦν αὐτὸ ἀκίνητον»²⁵. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου κινούμενα μεταβάλλονται, ἀνάγει εἰς μίαν ἀμετάβλητον ἀρχὴν ἐπέκεινα τῆς κινήσεως. «Ἀναγκαῖον εἶναί τι τὸ ἀκίνητον αὐτὸ πάσης ἐκτὸς μεταβολῆς»²⁶. Ἡ ἀπόρριψις τῆς κινήσεως εἰς τὸ βάθος τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐλληνικῆς ὄντολογίας, τοῦ θεωρητικοῦ ἀξιώματος τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ὡς βάσις τῶν μεταλλαγῶν τῆς φύσεως κεῖται τὸ ἐ σ τ ἰ. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐπέβαλεν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ὡς σκοπὸν ν' ἀπαλλάξουν τὸ ἀφθορον ἐκ τοῦ φθαρτοῦ, τὸ αἰώνιον ἐκ τῆς χρονικῆς του ὄψεως, ν' ἀποκαλύψουν εἰς τὴν καθαρὰν του παρουσίαν, ὅ,τι διὰ τὴν ἐννοιάν του δὲν χρειάζεται συμπλήρωσιν. Κατ' αὐτὸν

τὸν τρόπον ἐχαράχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ μεθόριος μεταξὺ ιδέας καὶ εἰδώλου, πέρατος καὶ ἀπεράντου, ὄντος «κατ' ἐξοχήν» καὶ ὄντος «κατὰ συνθήκην». Ἡ τάσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ διακρίνη μορφὰς τελειότητος ἐντὸς καὶ μέσῳ τοῦ κόσμου, νὰ μορφώσῃ τὴν οὐσίαν, οὕτως ὥστε μεταξὺ παραστάσεως καὶ περιεχομένου νὰ ἐπικρατῇ αὐστηρὰ ταυτότης, ὅπως τὸ γεγονός αὐτὸ παρουσιάζεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς αἰσθητικῆς του διαστάσεως. Ἡ ἑλληνικὴ ἀναγωγὴ τῶν φαινομένων εἰς αὐτοτελεῖς οὐσίας, ἡ θεωρητικὴ ἀναφορὰ τῆς ἀλλαγῆς εἰς μίαν κυρίαρχον ἡρεμίαν καὶ ἐπομένως ἡ ἀρνήσις τῆς κινήσεως εἰς τὸν πυρῆνα τῶν πραγμάτων, ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ εἶναι καὶ ὄχι τῆς δυνάμεως, ἦτο, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ὑπερβάλλῃ ἢ νεωτέρα ἐπιστήμη, διὰ νὰ διανοίξῃ τὴν προοπτικὴν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος.

β) Κάλος καὶ θεωρητικὴ αὐτάρκεια.

Ἐφ' ὅσον τὴν σημερινὴν τεχνικὴν χαρακτηρίζει ἡ ἀντικειμενικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ φύσις ἔχει στερεωθῆ ἐπὶ τῆς ἀκινήτου μορφῆς, ἦτο δύσκολον ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς ἑλληνικῆς θεωρίας νὰ ζητηθοῦν εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα ἀντὶ οὐσιῶν, δηλαδὴ μορφῶν, γεγονότα, δηλαδὴ σχέσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ὅπου διὰ μηχανικῶν διαρρυθμίσεων ἐχρησιμοποιήθησαν φυσικαὶ δυνάμεις χάριν ἐνὸς πρακτικοῦ σκοποῦ, ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐξυπηρέτει τὸν ἱστάμενον κόσμον τῆς αἰσθητικῆς. Οἱ μοχλοί, διὰ τῶν ὁποίων ἀνωρθώθη ὁ Παρθενῶν, ἦσαν ὑπηρέται τῆς καλαισθησίας. Τὴν κατασκευὴν τοῦ ζυγοῦ τῶν ἵππων ὑπηγόρευσε ἐπίσης ἡ ἴδια αἰσθητικὴ διάθεσις. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν βλέπουν ὠρισμένοι μίαν βασικὴν αἰτίαν τῆς μὴ ἐξελιξέως τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐφ' ὅσον ὁ ζυγὸς χρειάζεται δύο ἵππους, τοὺς ὁποίους ἀπλῶς συγκρατεῖ καὶ τῶν ὁποίων δι' ἐνὸς λωρίου περὶ τὸν λαμῖον παρεμποδίζει τὴν ἐλευθέραν ἀναπνοήν, οὕτως ὥστε νὰ ἐξαναγκάζωνται, διὰ νὰ εἰσπνεύσουν, νὰ τινάσσουν εἰς τὸ ὕψος τὴν κεφαλὴν των, ὅπως τοῦτο παρίσταται εἰς τὰς ζωφόρους τοῦ Παρθενῶνος καὶ νὰ μένῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεκμετάλλετος ἡ φυσικὴ των δύναμις, εἶναι προφανές, ὅτι οὔτε ταχύτης εἰς τὴν ἀροτρίωσιν ἐπετεύχθη, οὔτε μεταφορὰ καὶ συσώρευσις προϊόντων ἦτο δυνατὴ, οὔτε τὸ ὀδικὸν σύστημα ἐχρειάσθη ν' ἀναπτυχθῆ, γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ἐξῆς εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ ζυγοῦ, ὁ ὁποῖος περιέβαλλε τοὺς ὄμους τοῦ ἵππου μὲ ἀποτέλεσμα τὸν τετραπλασιασμὸν τῆς ἐλκτικῆς του δυνάμεως.

Δὲν ἐξευξεν ὅμως μόνον τὸν ἵππον ὁ Ἕλληνας αἰσθητικῶς, ἀλλ' εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν ὑπερίσχυσε ἀξία διακοσμητικοῦ χαρακτῆρος. Διὰ τοῦτο ἠθικὸν ἦτο τὸ μέτριον καὶ ἀρετὴ τὸ μέσον δύο ἀκροτήτων («Κατὰ τὴν οὐσίαν μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ»²⁷). Εἰς τὴν Ἑλ-

λάδα, ή οποία συνεδύασε τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀπεθέωσε τὸ κάλλος²⁸, ή φύσις ἐθεωρήθη ὡς «κόσμος», μία ὑπὸ τῆς θείας εὐπρεπείας διελαυνομένη πραγματικότης, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐπιτρέπεται νὰ θαυμάζη, ἀλλὰ νὰ μὴ θίγη, ὅπως δὲν θίγονται τέλεια κοσμήματα. Δὲν εἶναι λοιπὸν περίεργον, ἐὰν καὶ ἡ περὶ γῆς ἐλληνικὴ ἀντίληψις προδίδῃ αἰτήματα τῆς αἰσθητικῆς, ἐὰν φερ' εἰπεῖν ὁ Τάρταρος ἀπέχη ἐκ τῆς γήινης ἐπιφανείας ἀκριβῶς ὅσον ἐξ ἐκείνης τὸ οὐράνιον στερέωμα.

«Τόσσον ἐνερθ' ὑπὸ γῆν ὅσον οὐρανὸς ἐστ' ἀπὸ γαίης»²⁹

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Ἑκτατοσ καὶ ἀκολουθῶς ὁ Ἡρόδοτος ἔβλεπον τὴν γῆν ὡς δίσκον περιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ὠκεανοῦ καὶ διαιρούμενον εἰς δύο ἀκριβῶς τμήματα ὑπὸ τῆς Μεσογείου, ἐκάστου τῶν τμημάτων ὑποδιαιρούμενου μὲ τὴν σειρὰν τοῦ ἄφ' ἑνὸς μὲν καθέτως πρὸς τὴν εὐρισκομένην εἰς τὸ «μέσον τῆς γῆς» θάλασσαν, τοῦ δὲ παραλλήλως πρὸς ἐκείνην διὰ τῶν ποταμῶν Νείλου καὶ Δουναδέως. «Ρέει γὰρ ἐκ Λιβύης ὁ Νεῖλος καὶ μέσσην τάμνων Λιβύην. Καὶ ὡς ἐγὼ συμβάλλομαι τοῖσι ἐμφανέσι τὰ μὴ γινγνωσκόμενα τεκμαιρόμενος, τῷ Ἴστρῳ ἐκ τῶν ἴσων μερῶν ὀρμάται. Ἴστρος γὰρ ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρήνης πόλιος ρέει μέσσην σχίζων Εὐρώπην»³⁰. Κατὰ τὴν ἴδιαν ἀντίληψιν ἡ γῆ κατέχει τὸ κέντρον τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος («Πρῶτον δ' εἶναι φύσει τὸ μέσον ἔστιν ἐπεὶ δὲ τοῦτο δέκα σώματα θεῖα χορεύειν...»³¹) καὶ τοῦ σύμπαντος («Κόσμος καλεῖται ὑπὸ μὲν τῶν πλείστων ἀστρολόγων ἡ σφαῖρα, ἧς ἐστὶ κέντρον μὲν τὸ τᾶς γᾶς κέντρον, ἡ δὲ ἐκ τοῦ κέντρου ἴσα τᾶ εὐθεῖα καὶ τὰ μεταξὺ τοῦ κέντρου τοῦ ἁλίου καὶ τοῦ κέντρου τᾶς γᾶς»³²).

Ἐφ' ὅσον ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ θεωρία ἀπήρτιζε μίαν αἰσθητικῶς διηρθρωμένην ἐνότητα, ἐφ' ὅσον δὲν παρουσίαζεν ἀκρότητας, ἀλλ' ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ κύκλου, τὰ σημεῖα τῆς περιφερείας τοῦ ὁποίου, ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἐκ τοῦ κέντρου, ἦτο διὰ τὴν ἐλληνικὴν αἴσθησιν, χωρὶς νὰ χρειάζεται πειραματικὴ ἀπόδειξις, ἀξιόλογος. Αἱ περισσότεραι φυσικαὶ παρατηρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἀπόρροιαι γενικῶν μεταφυσικῶν θεωριῶν, τὰς ὁποίας διέκρινεν ἐσωτερικὴ τάξις καὶ σαφὲς περίγραμμα. Ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῶν ἐλληνικῶν θεωριῶν ἦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἦσαν «εὐκυκλεῖς»³³, ὅτι δηλαδὴ, ὅπως ἡ ἀλήθεια, δὲν ἐχρειάζοντο συμπλήρωμα. Ἡ θεωρία ἦτο τὸ ἀπαύγασμα τοῦ θεωρουμένου, κατὰ συνέπειαν, ὅπως ἐκεῖνο, ἀνευδεθὲς εἰς τὴν παρουσίαν της. Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν αὐτάρκειαν ὑπερενίκησεν ἡ μεταγενεστέρη ἐπιστήμη, διὰ νὰ δώσῃ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς περαιτέρου ἀναπτύξεως εἰς τοὺς κατόχους τῶν μεθοδικῶν τῆς προϋποθέσεων. Ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ θεωρία δὲν παρουσιάζεται αἰσθητικῶς, δὲν ἀξιοῖ νὰ ἐκληφθῇ ὡς καλλιτέχνημα, ἀλλὰ λειτουργικῶς, ἀπαιτεῖ δηλαδὴ τὴν καταγραφήν τῆς ἐξελιξέως τοῦ εἰς ὃ ἀναφέρεται γεγονότος. Σήμερον ὁ κόσμος δὲν ἔχει ἀμετάβλητον χαρακτῆρα. δὲν ἀπαρτίζεται ἐξ οὐσιῶν τῆς μιᾶς πλησίον τῆς

ἄλλης, ἀλλ' εἶναι πλέγμα ποσῶν ἐνεργείας χωρὶς θέσιν διὰ τετελεσμένα καὶ ὀπτικῶς διαπιστώσιμα γεγονότα. Ἡ «οὐσία» τοῦ φυσικοῦ φαινομένου δὲν εἶναι πλέον τὸ ὑπόβαθρον τῆς αἰσθήσεως, ἀλλ' ἡ ἀριθμητικῶς ἐκφραζομένη ἀντίδρασις τῆς αἰσθήσεως εἰς τὸν τεχνικὸν τῆς ἐξοπλισμὸν ἐνώπιον ἐνὸς πλήθους τῆς μαθηματικῆς του παραστάσεως οὐσιαστικῶς ἀμόρφου ἀντικειμένου καὶ οὐδὲν περισσότερον. Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναφορᾶς εἰς μαθηματικῶς παραστατὰ γεγονότα χωρὶς «οὐσίαν» ὁ κόσμος χάνει σήμερον τὸν μορφολογικὸν του χαρακτήρα, τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημά του καὶ παρουσιάζεται εἰς τὴν σύγχρονον θεωρίαν ὡς μία ἀφηρημένη σχέσις. Ἡ σύγχρονος ἔρευνα ἀνέτρεψε δηλαδὴ δλόκληρον τὴν βάσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἔχει συνεχῶς προσωρινὸν κῦρος, ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένους τομεῖς τῆς πραγματικότητος καὶ γενικῶς πρὸς ἓνα ἀνέτοιμον κόσμον, ὁ ὁποῖος ἀποκτᾷ σημασίαν διὰ τὴν ἔρευναν, ἀκριδῶς ἐπειδὴ ἀγνοεῖ τὴν στάσιν καὶ τὴν τελείαν μορφήν.

Ἡ ὀρφικὴ πίστις,

α) Τὸ ἀσκητικὸν καὶ τὸ μυστικὸν πνεῦμα.

Ἀπὸ τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν διὰ τῆς Περσίας μέχρι τῆς Μεσογείου θαλάσσης διασχίζει τὸν κόσμον ἰδίως περὶ τὸν ἕκτον αἰῶνα π.Χ. ἀνεξαρτήτως ἐθνικῶν καὶ πολιτιστικῶν κλιμάτων ἡ ἀνήσυχος ὑπόψια, ὅτι ὁ κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐτοποθετήθη ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἔχει ἀπατηλὸν χαρακτήρα, ὥστε μόνον ἡ ἐσωτερικὴ ἀποδέσμευσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀλλαγῶν τοῦ κόσμου αὐτοῦ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐντὸς τῆς ὑπόψιας αὐτῆς ἔσπειραν μυθικὰ (Ζαρατούστρας, Ὀρφεύς) καὶ ἱστορικὰ (Κομοφοῦκιος, Ἡσαΐας) πρόσωπα τὸ προφητικὸν σπέρμα τῆς λυτρώσεως. Ἐκ τῆς προφητείας ἐβλάστησε μία ἀσκητικὴ διάθεσις, ἡ ὁποία εἶδεν εἰς τὴν συγκεκριμένην μορφήν τῆς ζωῆς τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ πνεύματος, εἰς τὸν κόσμον τὴν δέσμευσιν, τὴν πλάνην καὶ τὴν ὀδύνην. Ἡ πίστις αὐτὴ θέλει νὰ διασπάσῃ τὰ γήινα φράγματα τῆς ὑπάρξεως, νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ σῶμα, νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν νὰ εἰσέλθῃ διὰ τῆς θρησκευτικῆς μετανοίας ἢ τῆς φιλοσοφικῆς καθάρσεως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου. Ἀναλόγως τοῦ πνευματικοῦ κλίματος οἱ τρόποι τῆς λυτρώσεως ὑπῆρξαν διάφοροι, ἡ ἐπίγνωσις ὁμῶς ὅτι ἡ σωματικὴ ὑπαρξις εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἄλγους, ὡς κατακράτησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ περιθώριον τῆς οὐσιώδους ἀποστολῆς του. εἶναι ὁ πνευματικὸς κρίκος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου.

Τὸ λυτρωτικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς Θράκης διεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς «ὀρφικὴ» θρησκεία, ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς κοινῆς διαμαρτυρίας τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν πόνων τοῦ γεωργικοῦ του συνδέσμου πρὸς τὴν γῆν, τῆς ἐνάρξεως ὄχι μόνον τῆς σωματικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ φοβερῶν, εἰς τὸν πλάνητα βίον ἀγνώστων συνθηκῶν, τῆς δουλείας, τῆς κλοπῆς, τῶν ἐπιδρομῶν,

τῶν φυσικῶν καταστροφῶν τῆς ἰσοδείας, τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τῆς φρίκης τοῦ πολέμου. Ἐάν τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα ἐστράφη ἐναντίον τοῦ ὕλικου κόσμου, ἐζήτησεν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀσκησιν μίαν διέξοδον ἐλευθερίας ἐξ ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι συνέθλιβον τὴν ὑπαρξιν. Τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν ἀντελήφθη ἡ Ἀνατολή ὡς προσπάθειαν ἀρνήσεως τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ συγκεκριμένου προσώπου διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ ἢ τῆς ταυτίσεως πρὸς τὸν θεόν. Ἡ Ἑλλάς ἀνέπτυξε καὶ διετήρησε τὴν ἀξίαν τοῦ προσωπικοῦ πνεύματος, ἠκολούθησεν ὁμως διὰ τῆς ὀρφικῆς θρησκείας τὴν Ἀνατολήν εἰς τὴν θεωρησιν τοῦ σώματος ὡς φυλακῆς τῆς ψυχῆς, ὡς ἐμποδίου τῆς καθαρᾶς γνώσεως, χάριν τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται, ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἡ προετοιμασία τῆς ἐπανόδου εἰς τὸν ἰδανικὸν κόσμον ὡς πρόληψις τοῦ μέλλοντος ὀριστικοῦ χωρισμοῦ τῆς πνευματικῆς οὐσίας ἐκ τοῦ σωματικοῦ τῆς περιβλήματος. «Ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν.. ἐγγυτάτω ἐσόμεθα τοῦ εἰδέναι, ἐάν ὅτι μάλιστα μηδὲν ὁμιλῶμεν τῷ σώματι μηδὲ κοινωνῶμεν, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, μηδὲ ἀναπιπλώμεθα τοῖς τούτου φύσεως, ἀλλὰ καθαρεύωμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἕως ἂν ὁ θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς»³⁴.

Τόσον εἰς τὴν πολιὰν Ἀσίαν ὅσον καὶ εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν καὶ χριστιανικὸν μυστικισμὸν ἀργότερον ὡς ἰδεῶδες τῆς πνευματικῆς ζωῆς παρουσιάσθη ἡ ταύτισις πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία συνέχει τὸν κόσμον καὶ τὸν νοῦν, διαρκοῦντος τοῦ θείου. Εἴτε ἐλέγετο «Ταό», εἴτε «Εἰς», εἴτε «θεός», ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐκάλει τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῶν φραγμάτων τῆς σωματικῆς του ὑποστάσεως, διὰ νὰ γίνῃ «καὶ αὐτὸς τις οὐκ οὐσία, ἀλλ' ἐπέκεινα τῆς οὐσίας ταύτης ἢ προσομιλεῖ»³⁵. Ἡ σωματικὴ διάστασις μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ θείου πνεύματος ἐθεωρήθη ὡς ἡ βασικὴ αἰτία τῆς ὀδύνης, ἡ ὁποία μόνον διὰ τῆς τελικῆς τῶν συμπτώσεως ἦτο δυνατόν νὰ θεραπευθῇ. «Αὐτός, κάτοικος τῆς γῆς.., εἶναι διάφορος τῆς γῆς, τὸν ὁπαῖον ἡ γῆ δὲν γνωρίζει, τοῦ ὁποίου ἡ γῆ εἶναι τὸ σῶμα, ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἐσωτερικῶς τὴν γῆν, εἶναι ἡ ψυχὴ σου, ἡ ἐσωτερικὴ σου ἀρχή, ὁ ἀθάνατος. Αὐτός, κάτοικος τῶν ὑδάτων, εἶναι διάφορος τῶν ὑδάτων, τὸν ὁποῖον τὰ ὕδατα δὲν γνωρίζουν, τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα εἶναι τὸ σῶμα, ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἐσωτερικῶς τὰ ὕδατα, εἶναι ἡ ψυχὴ σου, ἡ ἐσωτερικὴ σου ἀρχή, ὁ ἀθάνατος. Αὐτός, κάτοικος τῆς γνώσεως, εἶναι διάφορος τῆς γνώσεως, τοῦ ὁποίου ἡ γνώσις εἶναι τὸ σῶμα, ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἐσωτερικῶς τὴν γνώσιν, εἶναι ἡ ψυχὴ σου, ἡ ἐσωτερικὴ σου ἀρχή, ὁ ἀθάνατος.. Ὅ,τι διαφέρει ἐκείνου, κυφορεῖ τὴν ὀδύνην»³⁶.

Ἡ ὀρφικὴ εἰσέβεια εἶδεν εἰς τὸν χωρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεοῦ τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀπογόνου τῶν Τιτάνων, οἱ ὁποῖοι κατεβρόχθισαν τὴν παιδα Διόνυσον. Τὸ ἄλογον στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἦτο τιτανικόν, τὸ ἔλλογον θεῖον. Ἐξαγνιζόμενος καὶ ἐκστασιάζων ἔπρεπε διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ δεσμά τοῦ σώματος, διὰ τῆς βοήθειας τοῦ «Λυσέως», τοῦ λυτρωτοῦ θεοῦ

Διονύσου ἢ ἀργότερον «δι' ἐκστάσεως καὶ ἀπλώσεως καὶ ἐπιδόσεως αὐτοῦ», ὅπως εἶπεν ὁ Πλωτῖνος³⁷, νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ θεοῦ. Παρὰ τὴν δραστηριότητα τῶν ὀρφικῶν θιάσων, ἐν τούτοις εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα τὸ μυστικὸν αὐτὸ πνεῦμα δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῆ ὡς ἐπίσημος θρησκεία καὶ διότι ἀντέκειτο πρὸς τὴν λαϊκὴν πίστιν, ἢ ὁποία δὲν διέσπα τὸν κόσμον εἰς ἐπίφασιν καὶ περιεχόμενον μὲ ἀντίστοιχον ἀναφορὰν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, ὅπως ἐδίδασκεν ἡ ὀρφικὴ αἵρεσις καὶ διότι ἡ ἀνάπτυξις τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς αἵρέσεως συνέπεσε πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς προσωπικότητος, ἢ ὁποία εἰς τὸν ἱστορικὸν χῶρον τῆς Ἑλλάδος ἦτο δυνατὸν νὰ συλλάβῃ, πλὴν τῆς αὐταπαρνήσεως, προβλήματα ἠθικοῦ, καλλιτεχνικοῦ, λογικοῦ καὶ ἰδίως πολιτικοῦ χαρακτήρος.

β) Γνώσις διὰ τῆς ὑπερβάσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Ἐὰν ὁμοῦς τὸ ὀρφικὸν πνεῦμα δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ στραφῆ κατὰ τῆς προσωπικότητος, ἔστρεψε τὴν προσωπικότητα ἐναντίον τῶν ὑλικῶν μορφῶν τοῦ φαίνεσθαι. Ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ κατὰ τοῦ σωματικοῦ κόσμου ἐκορυφώθη, ὅταν συνετελέσθη ἡ πολιτικὴ καταστροφή τῆς Ἑλλάδος («Πλωτῖνος ὁ καθ' ἡμᾶς γεγονώς φιλόσοφος ἐφκει μὲν αἰσχυνομένῳ ὅτι ἐν σώματι εἶη»³⁸). Παρ' ὅτι ὁμοῦς τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες ὑπῆρξεν ἢ καλοκαγαθία, τὸ ὑγιὲς πνεῦμα ἐντὸς τοῦ ὑγιοῦς σώματος ἐντὸς ἐνὸς κόσμου θεωρουμένου ὡς κοσμήματος, ἐπέδωσε καὶ εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τῆς πόλεως καὶ μάλιστα ἐξεπροσωπήθη ὑπὸ ἐπιφανῶν πνευμάτων ἢ ἀντίληψις, ὅτι ἡ φυσικὴ πραγματικότης εἶναι εὐτελὲς κάλυμμα διὰ τὴν ἀφανῆ τάξιν τῆς ἀθανάτου οὐσίας. Ἡ μεταλλαγή τῶν φαινομένων ἐθεωρήθη ὡς σημεῖον φθορᾶς, ὡς ἐνδειξις ὅτι ὁ παρῶν κόσμος εἶναι ἀπλῶς ὀθόνη ποικιλοχρῶμων σκιῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀοράτων ὄντοτήτων. Πρὸς τὰ πέρα τῆς φυσικῆς ὄψεως ἀφθορα ὄντα, τὸν αἰώνιον κόσμον τῶν ἰδεῶν ὤφειλε διὰ τοῦτο ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀρφικῆς πίστεως ἐφάνη λοιπὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι ἡ πραγματικὴ γνῶσις συνέπιπτε πρὸς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ φαίνεσθαι. Ἐντὸς τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς ἀτμοσφαιρας ὁ κόσμος ἔγασε τὴν ἐνότητά του καὶ παρουσιάσθη εἰς δύο ἐπίπεδα: Τὸ πρῶτον, ὅτι ὑπέπιπτεν εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἦτο ἐπουσιῶδες, ἀπλοῦν «εἶδωλον» καὶ διὰ τοῦτο ἀνάξιον προσοχῆς. Τὸ ἀφανὲς ἦτο ἡ οὐσία τοῦ κόσμου, ἡ βάση τῶν φαινομένων, τὸ μόνον ἀξιὸν τῆς γνώσεως ἀντικείμενον. Ἡ πίστις αὐτὴ ἐνέπνευσε τὸν Αἰσχύλον, τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸν Πίνδαρον, τὸν Εὐριπίδη καὶ τοὺς Πυθαγορείους, ὑπῆρξεν ὁμοῦς κατ' ἐξοχὴν ὁ παλμὸς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Διὰ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως ὁ ἄνθρωπος προλαμβάνει ζῶν τὸ ἔργον τοῦ θανάτου³⁹, ἐφ' ὅσον διαχωρίζει, ὅπως ἐκεῖνος, τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ σώματος, τὸ ἐνθάδε ἐκ τοῦ ἐπέκεινα. Ἡ φιλοσοφία στρέφει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν οὐσία